

Главенчук А.В.

**КУЛЬТУРНИЙ ШАР
ПОСЕЛЕННЯ АНЕТІВКА 2
(за результатами дослідження
північно-східної ділянки)**

У статті розглядається проблема накопичення, збереження та руйнування культурного шару пізньопалеолітичних поселень степової зони на прикладі ділянок північно-східної частини поселення Анетівка 2.

Відомо, що розкопки археологічних пам'яток кожного археологічного періоду мають низку специфічних особливостей. Але і в межах одного періоду свою специфіку мають розкопки поселень, стійбищ, мисливських таборів, які знаходяться в різних природних зонах (степова, лісостепова, пустельна, гірська тощо). Певний вплив на методіку розкопок справляють і топографічні умови стоянки – влаштовано її в печері чи на відкритому місці, на плато чи в балці, на високих чи низьких гіпсометричних рівнях, біля яких водойми і т. ін.

Культурний шар степового палеоліту, як правило, залягає у так званому «підвішеному» стані – шлейф знахідок, розпорошених по вертикалі, часом сягає 1 м. На таку особливість збереженості культурного шару пізньопалеолітичних пам'яток степової зони звертав увагу ще в 60-і рр. минулого століття П.Й.Борисковський (Борисковский 1964).

На культурний шар впливають різні природні процеси, в результаті яких знахідки розмиваються і переміщуються як у вертикальному, так і в горизонтальному напрямі. Отже, археологи мають справу з культурними шарами різного ступеня збереженості – перевідкладеними та тими, що залягають *in situ*. У зв'язку з цим кожна пам'ятка потребує індивідуального підходу та пристосування методіки дослідження до конкретних об'єктів.

Для виявлення різних археологічних об'єктів, визначення їхніх особливостей та наявних між ними відмінностей широко застосовують планіграфічний метод вивчення культурного шару, що є складовою комплексного дослідження археологічної пам'ятки. Спостереження за мікростратиграфією та літологією культурного шару під час польових досліджень (розчистка та промивання культурного шару), аналіз отриманих даних в лабораторних умовах, разом із вивченням

Glavenchuk A.V.

**CULTURAL LAYER OF SITE
ANETOVKA II
(according to results of north-west
section excavations).**

знайдених артефактів, результати аналізів суміжних дисциплін дозволяють відстежувати нюанси та особливості культурного шару, виділити окремі археологічні об'єкти та їх зміст, виявити інситу та перевідкладені частини розкопу, відновити давню структуру пам'ятки.

Пізньопалеолітичне поселення мисливців на бізона Анетівка 2 відкрите й систематично досліджується з 1978 року Причорноморською експедицією (впродовж 1978-2007 рр. під керівництвом В.Н.Станко, від 2008 р. – під керівництвом І.В.Піструїла). Результати досліджень минулих років достатньо повно представлені в археологічній літературі (Станко 1993, с.4-8; 1996, с.129-138; 1997, с.14-27; Станко, Григор'єва, Швайко 1989; Бибилова, Старкин 1989 с.127-131; Смольянинова 1990).

Поселення розташоване на дещо похилій ділянці третьої надзаплавної тераси мису високого правого берега ріки Бакшали, правої притоки Південного Бугу, на південно-західній околиці села Анетівка Доманівського району Миколаївської області. За час розкопок вивчено близько 1500 кв. м площі пам'ятки (рис.1), звідки отримано понад 2 млн. крем'яних виробів і приблизно 0,5 млн. уламків кісток тварин (Станко 1996, с.129-138). Фауністичні рештки представлені майже виключно (98%) кістками бізона (Бибилова, Старкин 1989, с.127-131). За господарським профілем пам'ятка була визначена як довготривале поселення, на якому весь рік перебували мисливці на бізона (там само). Виробничий комплекс Анетівки 2 свідчить про повний цикл розщеплення кременю – від розколотих гальок та нуклеусів до готових знарядь праці, і демонструє яскраві епіграфітські риси. Вік пам'ятки 18-19 тис. р, що відповідає максимуму останнього зледеніння (Станко 1997, с.14-27).

Крем'яні вироби та фауністичні рештки були виявлені в усіх горизонтах голоценового та плейстоценового віку. Разом з тим, на поселенні зберігся досить потужний культурний шар (до 40 см), що залягав у горизонті делювіальних суглинків і світло-палевому прошарку. Більше того, культурні залишки поселення сприяли збереженню підстилаючого їх горизонту делювію, який у місцях відсутності шару нерідко повністю розмитий (Станко, Григор'єва, Швайко 1989, с.13).

З 1992 по 2006 рік роботи проводились на ділянці виробничого комплексу ЕП/13-22, який знаходиться на північно-східній околиці поселення (Главенчук 1997, с.76-86; 2003-2004, с.206-227; 2004, с.51-58; 2005-2009, с.225-242). Ділянка ЕП/13-22 є частиною одного з трьох виділених В.Н.Станко структурно і функціонально різних комплексів, а саме: комплексу, розташованого на північ від макроскупчення, що складається з мікроскупчень переважно крем'яних виробів (нуклеусів, сколів, виробів з вторинною обробкою, гальок, скалок та уламків), а також кам'яних ковадл, абразивів, відбійників (Станко, Григор'єва, Швайко 1989; Станко 1996, с.131; 1997, с.25).

Ділянка ЕИ 13/22. Ділянка ЕИ/13-22 (10 x 4 м) є східною частиною розкопу ЕП/13-22, що знаходиться у північно-східній частині поселення, на березі східної балки, яка впадає в річку Бакшалу. Розкопки тут велися з 1992 по 1999 р. На ділянці знято шар чорнозему («А» і «Б») і 10 мікрогоризонтів культурного шару, а також зроблено прокопку під культурним шаром. Розчистка культурного шару здійснювалася ножами, горизонтальна фіксація знахідок велася поквдратно (1 x 1 м), умовними мікрогоризонтами зняття глибиною 5-7 см, з нанесенням знахідок на план та поквдратною промивкою культурного шару.

Аналіз шару показав, що різні мікрогоризонти зняття мають різну літологію і стратиграфію відкладів. Культурний шар ділянки ЕИ/13-22, як і культурний шар усього поселення Анетівка 2, залягає в делювіальних суглинках світло-коричневого кольору (іноді цей суглинок набирає жовтуватих або рудуватих відтінків). Мікрогоризонт 0 – перехідний між чорноземом «Б» і безпосередньо культурним шаром (шар чорних або сірих суглинків, перемішаних із жовтуватими суглинками нижніх мікрогоризонтів). При висиханні на сонці шар стає дуже щільним. Стратиграфічно це рівень змішаного шару, куди зливовими потоками здійснювався налив матеріалу з більш високої

південної частини поселення. Верхній рівень культурного шару (мікрогоризонт 1) літологічно презентує собою світло-коричневі суглинки з плямистими вкрапленнями світло-сірих суглинків. Забарвленість шару площі розкопу неоднорідна. Шар дуже порізаний кротовинами пізнішого походження.

Шар із 2-го по 8-й мікрогоризонт зняття включно репрезентований лесоподібним суглинком світло-коричневого (місцями рудуватого) кольору, окрім північної частини ділянки. З лінії 20-х квадратів шар стратиграфічно представлений лесоподібними суглинками, змішаними з чорноземом «Б». Ближче до лінії 22-х квадратів він майже цілковито складений чорноземом. Цікаво, що ґрунт 4 мікрогоризонту зняття являє собою світло-коричневий суглинок, у північній частині ділянки (лінії ЖЗ/21-22) змішаний з каоліном (не у вигляді плям), який у цьому місці має неприродне походження (суглинок ділянки не містить каоліну), з-за чого ґрунт у цій частині розкопу має білуватий відтінок (можливо каолін потрапив на дану ділянку в результаті змиву з більш високих рівнів поселення, де знаходиться каолінова пляма штучного походження, зафіксована геологом В.Ф.Петрунем). На рівні 4 мікрогоризонту в південній частині ділянки ЕИ/13-22, на квадратах ЖЗ/13-16 спостерігалось ущільнення шару крихтами крупнозернистого матового кварциту, тобто суглинок змішаний з крихтами кварциту. Ні в 3, ні в 5 мікрогоризонті нічого подібного зафіксовано не було. Можливі декілька варіантів пояснення походження цього явища: 1) підготовка робочого майданчика з метою запобігання його розмивання в негоду («цементування»); 2) короточасна, але інтенсивна обробка крупнозернистого кварциту, величезна кількість відходів якого була втоптана в шар поселення; 3) використання для розщеплення і обробки кременю відбійників або ретушерів з крупнозернистого кварциту, який легко руйнувався.

У 5, 6 та 7 мікрогоризонтах дуже великим є відсоток знахідок, добутих промивкою. Це пов'язано з тим, що культурний шар Анетівки 2 знаходиться в «підвішеному» стані і найдрібніші часточки кременю, які найлегше просідають донизу (по вертикалі) саме й складають знахідки з промивки (лусочки, мікролусочки, різцеві сколи, дрібні уламки знярядь). Це вертикальне перевідкладення культурного шару з найдрібнішими часточками кременю, схоже, відбулося ще в процесі функціонування поселення. Отже, культурний шар ущільнювався і не руйнувався природними чинниками після того як мешканці залишили поселення.

У 9-му мікрогоризонті зняття в квадратах ЕИ/13 – відклади світло-зеленого кольору, змішані з лесоподібним суглинком світло-коричневого (місцями рудуватого) кольору. Ближче до 17-18-х ліній квадратів ці відклади поступово переходять у лесоподібний суглинок світло-коричневого кольору. По 19-й лінії квадратів лесоподібний суглинок світло-коричневого кольору переходить у чорнозем «Б» (сіруваті й чорні суглинки), що пов'язано з давньою промивиною, яка виявлена під час прокопки під культурним шаром. По лінії 20-21-х квадратів вдалося простежити перехід від чорнозему «Б» до делювіальних суглинків світло-коричневого кольору з чіткою «завапнякованою» лінією переходу. У квадраті З 14/9 відмічено заповнення кротовин золою, що ймовірно вказує на існування тут у давнину вогнища; пізніше, з-за м'якості шару, в цьому місці пройшли землерийні тварини, які зтягнули золу глибше первісного її знаходження. Описано існування вогнища підтверджується великою кількістю у цій частині ділянки в усіх мікрогоризонтах зняття «вуглинок» (обвугленої кістки), обпаленої вохри та наявністю в скупченнях обпаленого кременю.

Планіграфічно скупчення кременю в 0 і 1 мікрогоризонтах зняття шару не спостерігаються. З 2 по 9 мікрогоризонт включно зафіксовані різні за розмірами й потужністю скупчення кременю та кісткових решток (Главенчук 2005-2009, с.225-242). У більшості скупчень кремій лежав упереміш із дрібною кісткою, але деякі скупчення склалися або з кременю, або з кістки. Нерідко вкупі з крем'яними виробами знаходилися ковадла, відбійники та ретушери.

Прокопка під культурний шар на глибину 30 см засвідчила, що інтенсивна концентрація матеріалу у квадратах Ж/20, Ж/21 і З/21 9-го мікрогоризонту пов'язана з давньою промивиною. Більшість археологічного матеріалу добуто під час прокопки саме з неї. По лінії квадратів 20-21 спостерігався перехід від чорнозему «Б» (що являє собою чорні та темно-сірі суглинки) до делювіальних суглинків світло-коричневого кольору. Межа між чорноземом «Б» і світло-коричневим делювієм чітка, верхній шар делювію вкритий вапняковим нальотом («завапнякований») і має білий колір.

Ділянка КП/13-22 (10 x 6 м) є західною частиною розкопу ЕП/13-22. Розкопки тут велися з 1992 по 2005 р., за тією самою методикою, що й розкопки ділянки ЕИ/13-22.

Ділянка КП/13-22 насиченіша знахідками і презентує більшу кількість скупчень кременю та

кісток різних розмірів і походження. Чимало досить потужних скупчень, коли артефакти щільно прилягають один до одного. Вдалося простежити загальну закономірність: практично в 90% випадків у скупченнях наявні шматки вохри, у багатьох – шматки каоліну або мергелю. Дуже багато дрібних шматочків вохри, чимало вохристих плям, подекуди – каолінових. Серед знахідок з'явилися прикраси, яких не було на ділянці ЕИ/13-22). Під численними щільно прилеглими одна до одної знахідками (різнорозмірними і не пов'язаними з кротовинними «брекчіями»), як правило, спостерігається наявність світло-палевого суглинистого прошарку, особливо під крупними кістками та масивними, пласкими кременями, що лежать на поверхні горизонтально й щільно і мають потужну кірку вапнякового нальоту на «підшві». Лесоподібний суглинок світло-коричневого кольору на цій ділянці доволі потужний (до 40 см) і перекривається тонкий прошарком світло-сірих суглинків, які переходять в сірі суглинки чорнозему Б.

Літологія 0 та 1 мікрогоризонтів зняття ділянки КП/13-22 така ж сама як і на сусідній ЕИ/13-22. Починаючи з 2 мікрогоризонту зняття знахідки залягають у світло-коричневих делювіальних суглинках, які подекуди зруйновані ходами землерийних тварин. Так звані кротовини на ділянці – різні: як плейстоценові (заповнені суглинком та «завапняковані»), іноді заповнені значно давнішим піском, піднятим землеріями з доволі великої глибини), так і голоценові, заповнені сучасним чорноземом. У різних мікрогоризонтах зняття культурного шару ділянки КП/13-22 виявлено не менше 20 скупчень кременю та кісток. У більшості скупчень наявні ковадла (часто – декілька) та відбійники і ретушери. 4, 5 і 6 мікрогоризонти культурного шару залягають у жовтуватих суглинках.

У квадраті Л18/5 виявлені дві зольні плями (перша округлої форми, діаметром близько 15 см, друга видовженої форми, розміром 25 x 10 см), орієнтовані по лінії схід – захід. При розчистці 7 та 8 мікрогоризонтів було теж знайдено кілька розмитих зольних плям (при зачистці відчувався сильний запах золи): у квадратах Л19/7 (суглинок із золою, перепалений кварцит), Л18/7, Л17/8 (дві), Л15/7 (три), К15/8), Л21/8 (дві).

У квадратах Л15/8, Л16/8, М16/8 зафіксовано давній пагорб (нерівний рельєф). Тут 8 мікрогоризонт – дно культурного шару, 9 мікрогоризонт репрезентує закінчення культурного шару.

Ділянка **ИП/23-30** на півночі межує з давньою балкою, що «впадає» в р.Бакшалу. Знаходиться вона у північно-східній частині поселення Анетівка 2 і прилягає безпосередньо до виробничих мікрокомплексів, досліджених на ділянці ЕП/13-22 в 1992-2006 роках. У 1999 р. після зняття 9 мікрогоризонту культурного шару на ділянці ЕИ/13-22, прокопкою під культурним шаром на глибину 30 см було встановлено, що значна концентрація матеріалу на крайніх квадратах 9-го мікрогоризонту пов'язана з давньою промивиною (виявленою в результаті прокопки). Починаючи з квадрата 3/20, промивина «прямувала» на північний захід, до північного борту розкопу. Оскільки декілька скупчень ділянки ЕП/13-22 продовжувалися у північний борт розкопу, до цієї північної бровки було прирізано ділянку ИП/23-27. Її розчистка також велася поквдратно і по мікрогоризонтам, з промивкою ґрунту.

Після дослідження культурного шару всю площу розкопу на загальній ділянці (КП/13-27) було прокопано на глибину 30 см. Під час цих робіт з'ясувалося, що давня промивина, виявлена у 1999 р., продовжується нижче прокопаної ділянки. Щоб попередити можливу руйнацію промивини з археологічним матеріалом, у 2008 р. було вирішено продовжити вивчення ділянки ИП/23-27, площею 35 кв. м. Розчистка велася умовними мікрогоризонтами зняття потужністю 5-7 см, ґрунт з усіх квадратів просіювався через сито з діаметром вічка 0,4 см, після чого відсіяний матеріал ретельно перебирався. У 2009 и 2010 рр. дослідження ділянки було продовжене невеликою прирізкою квадратів КП/28 і П/29 та О/29-30 і П/30. У зв'язку з великою насиченістю матеріалом, було здійснено промивку відкладів цих квадратів. На розкопаній ділянці знахідки концентрувалися нерівномірно, що пов'язане з наявністю тут давньої промивини. Квадрати поза промивиною дали невелику кількість археологічного матеріалу. За попередніми даними, матеріал промивини пов'язаний зі скупченнями, розташованими на виробничій ділянці КП/13-27. Досить потужні скупчення знахідок з ділянки КП/23-30 дуже схожі на скупчення ділянки ЕП/13-22 (рис.2, 3).

Автори монографії про Анетівку 2 наголошували: багаторічними спостереженнями встановлено, що скупчення кісток сприяли концентрації археологічного матеріалу, а також утворювали своєрідний щит, який захищав культурний шар від руйнування. Наявність великих і малих скупчень фауни врятувало

поселення від цілковитого зруйнування, як це мало місце на багатьох пам'ятках степової полоси (Станко, Григор'єва, Швайко 1989, с.15). На поселенні було розкопано досить багато міроскупчень кісток. Нерідко вкупі з ними знаходилися великі камені, що слугували «ковадлами» для розчленування туш бізонів. Біля них лежали в анатомічному порядку малоприслатні для вживання в їжу частини скелетів (там само).

Слід відмітити, що крім великих каменів збереженню культурного шару сприяла також щільність залягання знахідок у скупченнях з перешаруванням між собою великих і дрібних сколів (зверху на ковадлах та кістках, між ними та під великими знахідками). Ущільнювали скупчення і слугували бар'єром для розмиву культурного шару також лусочки й мікролусочки. Навіть якщо великих кісток було мало, але вони залягали в шарі разом із дуже щільно прилеглими один до одного каменями (в тому числі кременями) – це також створювало бар'єр для розмиву суглинку.

Виходячи з аналізу збереженості культурного шару на периферії поселення, ми можемо з упевненістю стверджувати, що на околицю мису захоронення знахідок («занурення» їх у суглинок) відбувалося набагато швидше, ніж вище по схилу. Це пов'язане зі знесенням суглинку (водою та вітром) з вищих рівнів поселення, що створювало над скупченнями решток людської життєдіяльності досить потужне перекриття. Можна вважати, що «завапнякованість» кременю й фауни, а також інших порід каменю відбулася вже після захоронення матеріалу. Багато знахідок мають на нижній поверхні (на «підшві») часто мають дуже щільний, скам'янілий карбонатний наліт, що не піддається повному розчиненню кислотою. Завдяки частковій «завапнякованості» м'яких порід каменю (таких як шматки вохри та каоліну, м'якого пісковика) добре збереглися не розтерті у давнину дрібні шматочки вохри, а також вироби з них (намистини, підвіски).

Промивина, пов'язана з ділянкою ИП/23-30, певно давніша за поселення. Вона утворилася раніше, ніж у неї потрапив матеріал, пов'язаний із життєдіяльністю давніх мешканців, а не в процесі його можливого переміщення. Насиченість археологічним матеріалом та його склад (групи виробів, розмір сколів, їх співвідношення, наявність ковадл, відбійників, ретушерів, виробів з інших порід каменю, у тому числі вохри, каоліну, гірського кришталю тощо, і навіть прикрас (намистин)) дає підстави

припустити, що такий набір артефактів, характерних для скупчень, розташованих вище, на ділянці ЛП/13-22, – не природного походження, а антропогенного; що під час існування поселення його мешканці могли перебувати і в ложині – промивині, яка трохи захищала їх від вітру. Отже, структура поселення виявилася дещо складнішою, ніж передбачалось раніше: на «околиці» поселення і «за межами» жилої території були виявлені потужні скупчення кременю й фауни, в культурному шарі збереглися різні плями (вохристі, каолінові, зольні), знайдені прикраси й вироби мобільного мистецтва. Це вимагає більш уважного підходу до вивчення ще

не розкопаної ділянки околицю мису, що тягнеться у західному напрямі.

Потужність дослідженого культурного шару Анетівки 2, з урахуванням його «підвішеності», становить 40-50 см. Слід зазначити, що на сучасний його стан вплинув цілий комплекс природних чинників (що є звичайним для степових палеолітичних пам'яток відкритого типу), як от: життєдіяльність землеривів, корені рослин, різні атмосферні явища (дощ, сніг, мороз). Певної руйнації зазнав культурний шар і на північно-східних ділянках поселення, але більша його частина все ж залягає тут *in situ*.

ЛІТЕРАТУРА

Бибикова В.И., Старкин А.В. Характеристика остеологического материала из раскопок позднепалеолитического поселения Анетовка 2 // Станко В.Н., Григорьева Г.В., Швайко Т.Н. Позднепалеолитическое поселение Анетовка 2. –К.: Наукова думка, 1989. – С.127-131.

Борисковский П.И. Проблема развития позднепалеолитической культуры степной области // Докл. На междунар. конф. антропол. и этнографических наук. – М.: Наука, 1964. – 10 с.

Главенчук А.В. Раскопки производственного участка на Анетовке 2 // Археология и этнология Восточной Европы: материалы и исследования. –Одесса: Гермес, 1997. – С.76-86.

Главенчук А.В. Раскопки производственного участка на поселении Анетовка 2 // Археология та етнологія Східної Європи. – Одесса: Друк, 2002. – С.49-52.

Главенчук А.В. Исследование производственного участка на позднепалеолитическом поселении Анетовка 2 / / Stratum plus. – СПб. – Кишинев – Одесса, 2003-2004. – №1. – С.206-227.

Главенчук А.В. Производственный участок на позднепалеолитическом поселении Анетовка 2 / / Археологические записки. – Ростов-на-Дону, 2004. – Вып.3. – С.51-58.

Главенчук А.В. Планиграфия находок и микростратиграфия культурного слоя участка ЕИ/13-22 на поселении Анетовка 2 // Stratum plus. – СПб. – Кишинев – Одесса, 2003-2004. – №1. – С.225-242.

Смолянинова С.П. Палеолит и мезолит Степного Побужья. – К: Наукова думка, 1990. – 107 с.

Станко В.Н. К методике изучения микроструктур памятников палеолита // Древности причерноморских степей. - К: Наукова думка, 1993. – С.4-8.

Станко В.Н. Охотники на бизона в позднем палеолите Украины // Археологический альманах. – Донецк, 1996. – №5. – С.129-138.

Станко В.Н. Некоторые итоги изучения позднего палеолита Северо-Западного Причерноморья (Южнобугская группа памятников) // Археология и этнология Восточной Европы: материалы и исследования. – Одесса: Гермес, 1997. – С.14-27.

Станко В.Н. Анетовка 2 – позднепалеолитическое поселение и святилище охотников на бизонов в Северном Причерноморье // Stratum plus. – СПб. – Кишинев – Одесса, 2003-2004. – №1. – С.322-325.

Станко В.Н., Григорьева Г.В., Швайко Т.Н. Позднепалеолитическое поселение Анетовка 2. – К.: Наукова думка, 1989. – 138 с.

Glavenchuk A.V.

Cultural layer of site Anetovka II (according to results of north-west section excavations).

Archaeological material is present at the site in all lithological levels of Late Pleistocene and Holocene age, the main part of cultural layer (40...50 cm thick) and is located in yellow deluvial loamy soil in vertically suspended condition. Archaeological objects of Anetovka II experienced the impact of various natural factors such as atmospheric precipitation, weathering, plant growing processes, animal activity, that led to partial ruining and horizontal dislocation of cultural layer, though the main part of it is located *in situ*. Archaeological objects of large size such as big stones, faunal remains etc. formed significant assemblages that mark places of stone / bone tools production, animal carcasses procession and ritual activity. These objects experienced the least displacement and their location indicates the ancient site surface.

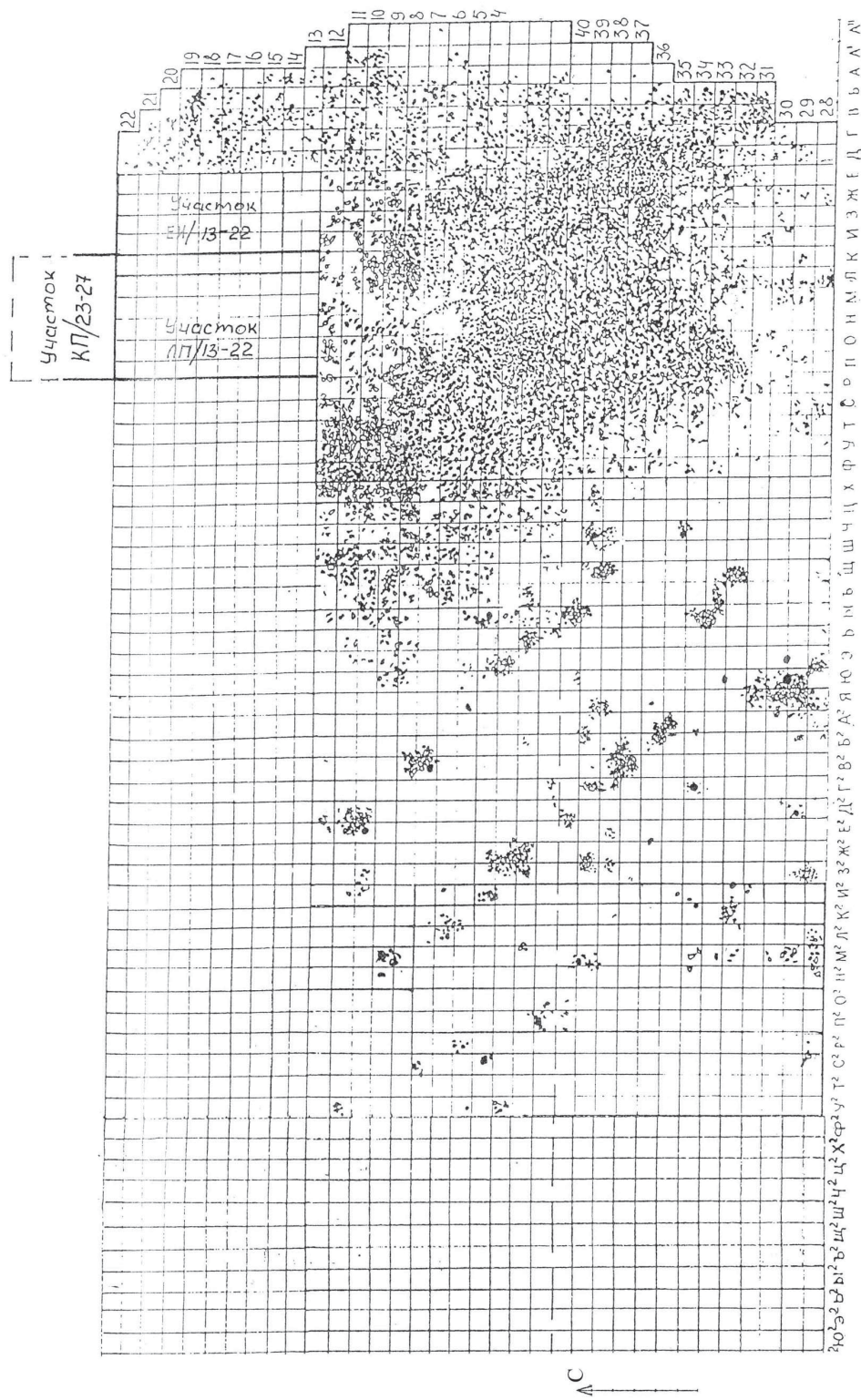

Рис.1. Загальний план розкопаної площі поселення Анетівка 2.

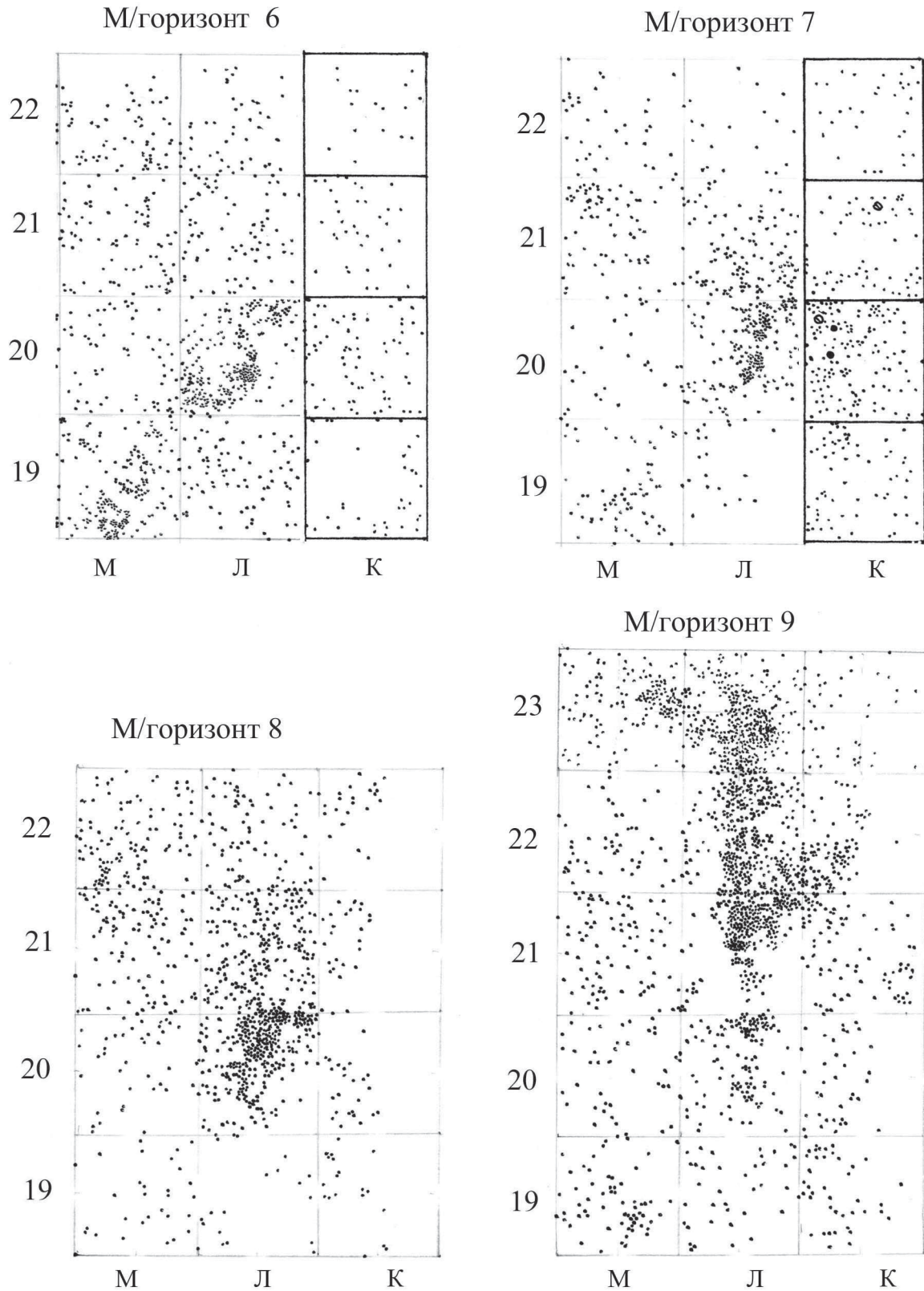

Рис.2. Характер залягання кременевих знахідок в скупченні на квадратах КМ/19-23 в різних мікрогоризонтах зняття.

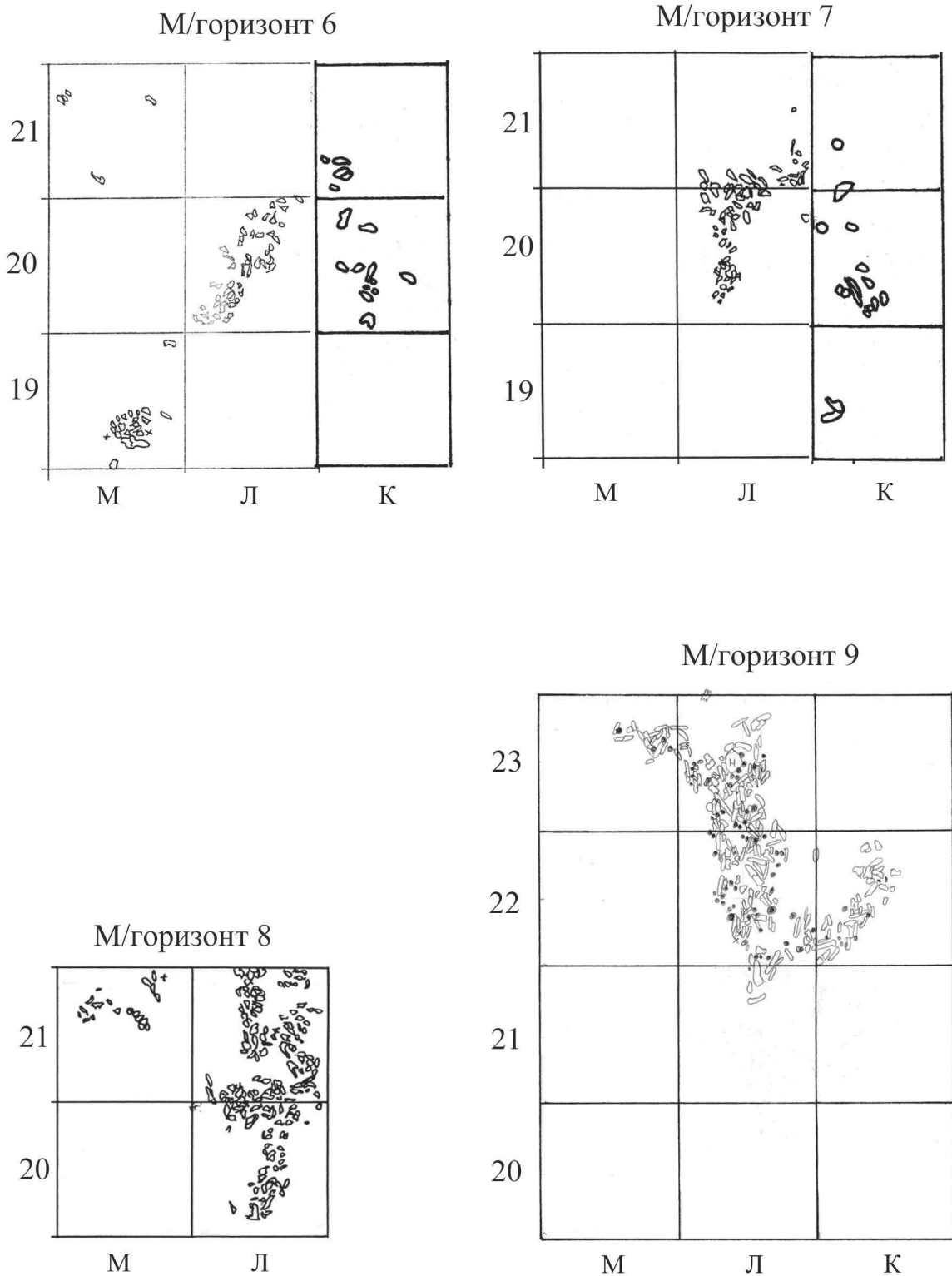

Рис.3. Характер залягання фауністичних знахідок в скупченні на квадратах КМ/19-23 в різних мікрогоризонтах зняття.